

4. Ekonomi och rösträtt

Skatteskulder, konkurs och fattigvård som rösträttshinder

FIA SUNDEVALL

Debatten blev långdragen när riksdagen den 26 januari 1921 samlades för att slutligen klubba igenom den grundlagsändring som idag främst är känd för att ha gett kvinnor rätt att rösta. Men till skillnad från vad man kanske skulle kunna tro i efterhand var det inte kvinnornas rösträtt som stod i centrum för kamrarnas åsiktsutbyten denna dag. ”Vår rösträtt stod utanför – eller bör man säga över – debatten” rapporterade tidskriften *Hertha* från förhandlingarna.¹ Diskussionerna kretsade istället kring det rösträttshinder som kallades utskyldsstrecket, eller skatteskuldsstrecket som det hädanefter kommer att benämnas. Närmare bestämt handlade det om ifall personer med skatteskulder (utskylder) skulle få rätt att rösta i andrakammarvalen, eller även fortsättningsvis diskvalificeras.²

Grundlagsändringen antogs till slut och därmed avskaffades skatteskuldsstrecket. Dock enbart för rösträtten till andra kammaren. Obetalda skatter fortsatte att utgöra ett formellt hinder för kommunal rösträtt, och därmed också indirekt till första kammaren, i ytterligare 24 år. Under denna period lades flera motioner om att återinföra strecket i andrakammarvalen samt skärpa det i den kommunala rösträtten.³

Konflikterna kring skatteskuldsstrecket visar att rösträttsstriden inte var avslutad 1921. Det skulle dessutom dröja till 1945 innan personer som var försatta i konkurs eller omhändertagna av fattigvården för varaktig försörjning fick rösta i kommunal- och andrakammarval.⁴

Hur motiverades dessa ekonomiska rösträttshinders existens, hur tillämpades de och varför avskaffades de till slut? Genom att utforska dessa

frågor syftar detta kapitel till att belysa ekonomiska aspekter av det politiska medborgarskapet efter införandet av den så kallade allmänna rösträtten. Studien uppehåller sig huvudsakligen vid perioden 1921–1945, det vill säga från och med den stora rösträttsreformens genomförande och fram till de ekonomiska rösträttsstreckens avskaffande. Undersökningsperioden sammanfaller därmed med en socialt, ekonomiskt och politiskt turbulent tid i svensk historia, som bland annat präglades av två djupa lågkonjunkturer med massarbetslöshet, ett världskrig med nationen i militärt beredskapsläge, och flera regeringskriser. Samtidigt togs de första stegen i bygget av den svenska välfärdsstaten, med omfattande sociala och ekonomiska reformer.⁵ Som framgår av kapitlet fick samhällsförändringar av detta slag betydelse för hur de ekonomiska rösträttshindren praktiserades, försvarades och utmanades.

Genom att främst undersöka tiden efter 1921 kompletterar studien tidigare forskning om Sveriges ekonomiska rösträttshinder, som så gott som uteslutande koncentrerats till tidigare perioder.⁶ Undantaget (utöver en av mina egna tidigare studier, som detta kapitel är en vidareutveckling av) är en text av historikern Åsa Karlsson Sjögren, där hon utifrån ett genusperspektiv på den svenska demokratiseringsprocessen driver tesen att självförsörjning och skattebetalningar utgjorde en nyckel till politiska rättigheter, och att detta fick vissa könspolitiska implikationer också efter 1921 års reform.⁷ Inte minst hennes empiriska studier av utvecklingen före 1921 samt analyser av hur det så kallade fattigvårds- respektive skuldstrecket slog mot kvinnor respektive män har varit användbara för min studie.

Härnäst ges en bakgrund till de ekonomiska rösträttshindren, följd av en gruppering av de kriterier som låg till grund för riksdagens motivering av begränsningarna. Därefter studeras de ekonomiska rösträttshindrens tillämpning och utveckling efter 1921, var för sig samt i relation till var-

- Övre bilden: Det tidiga 1900-talets Sverige var långt ifrån en välfärdsstat. Många människor levde under ekonomiskt mycket osäkra villkor och med dålig boendestandard. Kvinna och barn framför sin backstuga i Enskede 1906.
- Nedre bilden: De ekonomiska villkoren för äldre var också mycket osäkra, och många hänvisades till den kommunala fattigvårdens institutioner. Älderdoms-hem på landsbygden i Södermanland 1917.

andra, fram till och med avskaffandet. Källmaterialet utgörs framförallt av riksdagstrycket samt otryckt arkivmaterial från bland annat riksdagens konstitutionsutskott, KU, och Stockholms fattigvårdsnämnd.

Pengar och rösträtt före 1921

Som bland andra Karlsson Sjögren visat har sammankopplingen mellan rösträtt och privatekonomiska förhållanden en lång historia. Såväl inom som utanför Sveriges gränser utgjorde lönenivåer, skattebetalningar, förmögenhet eller egendomsvärden (tillsammans med kön, ålder, mantalsskrivning och nationellt medborgarskap) grundläggande kriterier för bedömningen av vem som skulle ha rösträtt och vem som inte skulle ha det.⁸ Flera länder, däribland samtliga nordiska, tillämpade därtill olika former av ekonomiska diskvalificeringsgrunder, kopplade till exempelvis mottagandet av försörjningsstöd från kommunen.⁹ I Sverige var dessa så kallade ekonomiska rösträttsstreck tre till antalet: skatteskuldsstrecket, konkursstrecket och fattigvårdsstrecket.

Det var just dessa ekonomiska rösträttsstreck som ledde till att mer än var femte man ströks från röstlängderna i andrakammarvalen under 1910-talet, trots att rösträttskravet om en viss inkomstnivå eller fastighetsvärde hade avskaffats med 1909 års rösträttsreform. Skatteskuldsstrecket och fattigvårdsstrecket föranledde flest diskvalifikationer. Tillsammans stod de för två tredjedelar av väljarkårens decimering.¹⁰

Skatteskulds- och fattigvårdsstrecken hörde, liksom konkursstrecket, till den grupp av rösträttsbegränsningar som under tidigt 1900-tal ofta kallades för ordentlighetsstreck eller skötsamhetsstreck. Som begreppen indikerar vilade strecken på en grundläggande idé om att endast personer som skötte sig och sina samhällsplikter skulle få ta del av samhällets politiska rättigheter.¹¹ Att försörja sig själv, förvalta sina affärer väl samt betala sina lån och skatter i tid, var exempel på sådana pliktuppfyllelser av

◀ Fattigvården hade sedan 1600-talet varit ett lokalt ansvar för församlingar och kommuner. Fattigbössa vid Undersviks kyrka i Hälsingland 1922.

ekonomisk karaktär. I fråga om skatteskuldsstrecket var skötsamhetsresonemanget därtill nära sammankopplat med kontributivistiska argument om att det var genom att *bidra* till samhället ekonomiskt, i detta fall genom skatteinbetalningar, som en person kvalificerade sig till politiskt inflytande.¹²

Utgångspunkten att politiska rättigheter var något man skulle göra sig förtjänt av utgjorde alltså en kärnpunkt i 1800-talets och det tidiga 1900-talets politiska argumentation för ekonomiska rösträttsbegränsningar. Men under 1910-talet höjdes allt fler röster för att göra tydlig åtskillnad mellan å ena sidan personer som hamnat i ekonomisk utsatthet på grund av sjukdom, arbetslöshet eller ålderdom, och å andra sidan de som ansågs ha självförvållat situationen genom oaktsamhet, försumlighet eller arbetsovilja. Enbart de senare, de som betraktades som verkligt oskötsamma, borde förlora rösträtten, ansåg liberala och socialdemokratiska riksdagsledamöter.¹³

Denna uppfattning delades av den statliga kommitté som tillsattes på 1910-talet för att utreda skatteskulds- och fattigvårdshindren i rösträtten till andra kammaren. Men något förslag i denna riktning presenterades inte. Enligt kommittén var det nämligen alltför svårt att göra den efterfrågade åtskillnaden på ett tillfredsställande sätt. Istället föreslogs att skatteskuldsstrecket skulle avskaffas och att fattigvårdsstrecket skulle justeras till att enbart omfatta personer som stod i direkt beroendeförhållande till fattigvårdsmyndigheterna.¹⁴ Kommitténs huvudförslag infördes sedan i den breda partiuppgörelse som låg till grund för 1921 års rösträttsreform.

Informella kriterier för kvalificering till rösträtten

Ovan framträder en flora av argument som användes i relation till de ekonomiska rösträttsstrecken under decennierna närmast före rösträttsreformerna 1918–21. Argumenten åskådliggör i sin tur en rad mer eller mindre uttalade informella kriterier som en person ansågs behöva uppfylla för att kvalificera sig till rösträtten, alternativt bryta mot för att diskvalificeras. Nedan har jag sammanfattat kriterierna i fyra kategorier.

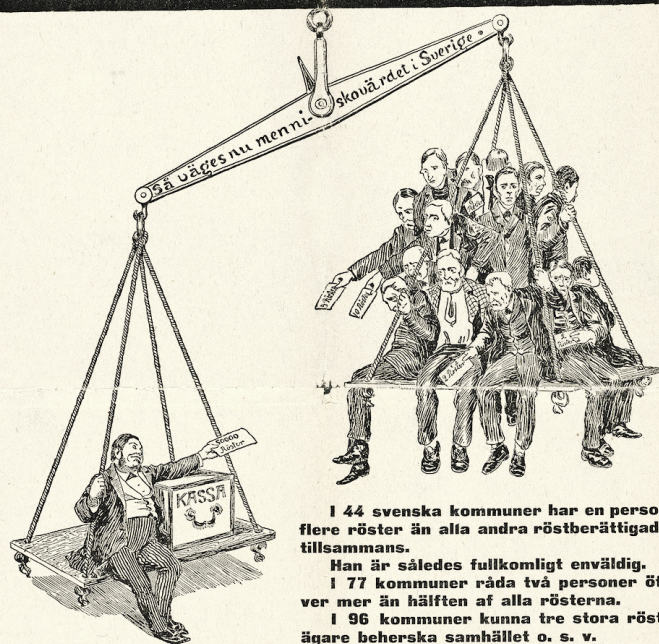
I den första kategorin finns *skötsamhetskriteriet*, vilket anfördes som argument för samtliga av de tre ekonomiska rösträttshindren, liksom för värnpliktsstrecket, straffpåföljdsstrecket och i någon mån förmynderskapsstrecket. Skötsamhetskriteriet var i sin tur nära sammankopplat med *kontributionskriteriet*, vars kärna bestod av uppfattningen att endast den som bidrog till samhället, till exempel ekonomiskt genom skatteinbetalningar, kvalificerade sig till att ta del av dess politiska rättigheter. Denna utgångspunkt motiverade rösträttens koppling till taxerad inkomst och fastighetsvärde under sent 1800- och tidigt 1900-tal, och var ytterst explicit i fråga om skatteskuldsstrecket.¹⁵

Såväl skötsamhets- som kontributionskriteriet går i sin tur in i *självförsörjningskriteriet*. Självförsörjning som premis för politiska rättigheter har betonats i såväl svensk som internationell forskning om rösträtten och tycks ha haft en särskilt stark ställning i svensk rösträttspolitik under 1700- och 1800-talen. Självförsörjningskriteriet låg även implicit till grund för det tidiga 1900-talets återkommande skötsamhets- och kontributionsargument, genom betoningen på vikten av att vara en ekonomiskt bidragande och skötsam samhällsmedborgare, i motsats till att, som det uttrycktes, ligga samhället ekonomiskt till last.¹⁶

Avslutningsvis: *självständighetskriteriet*, vilket återkommande formulerades i termer av att kunna råda över sig själv och sin egendom, för att därigenom kunna fatta självständiga politiska beslut. Konsekvensen var att den som stod under förmynderskap, eller som på andra sätt ansågs befinna sig i en formell beroendeställning, uteslöts från rösträtten.¹⁷ Som jag kommer att visa motiverades även konkursstrecket och fattigvårdsstrecket utifrån detta kriterium efter 1921.

Medan klassdimensionen i flera av dessa kriterier är uppenbar, bör det påminnas om att de också var starkt könade. Möjligheterna för kvinnor, särskilt gifta kvinnor, att försörja sig själva samt bidra ekonomiskt till samhället genom skattebetalningar var på grund av såväl formella som informella regelverk betydligt mer begränsade än för män. Eftersom kvinnor därtill fram till 1884 hade en högre myndighetsålder än män och fram till 1921 dessutom blev juridiskt underställda sina makar när de gifte sig kunde självständighetskriteriet med enkelhet anföras mot deras rösträtt.

MEDBORGARE SEN HIT!

I 44 svenska kommuner har en person flere röster än alla andra röstberättigade tillsammans.

Han är således fullkomligt enväldig. I 77 kommuner råda två personer öfver mer än hälften af alla rösterna.

I 96 kommuner kunna tre stora röstägare beherska samhället o. s. v.

Oftanstående bild talar för sig sjelf och visar oförtydligt, att du är skyldig dig sjelf, de dina och ditt land att påteckna masspetitionen i rösträttsfrågan.

Listor finnas i hvarje bygd i Sverige.

Träffar du ingen lista i din närhet, så rekvirera sådana från

**Sverges Rösträttsföreningars Expedition,
Humlegårdsgatan 16, Stockholm.**

Uppsätt detta ströblad å väggar inom- och utomhus, där mycket folk passerar och samlas.

Eskilstuna, Eskilstuna-Kurirens tr.-aktieb., 1898.

Klipp ihu här, så får ni två blad för 1

Per Andersson uti en svingård så fin
sin hela förmögenhet lade,
och tack vare sina etthundrade svin
vid riksdagsval rösträtt han hade.

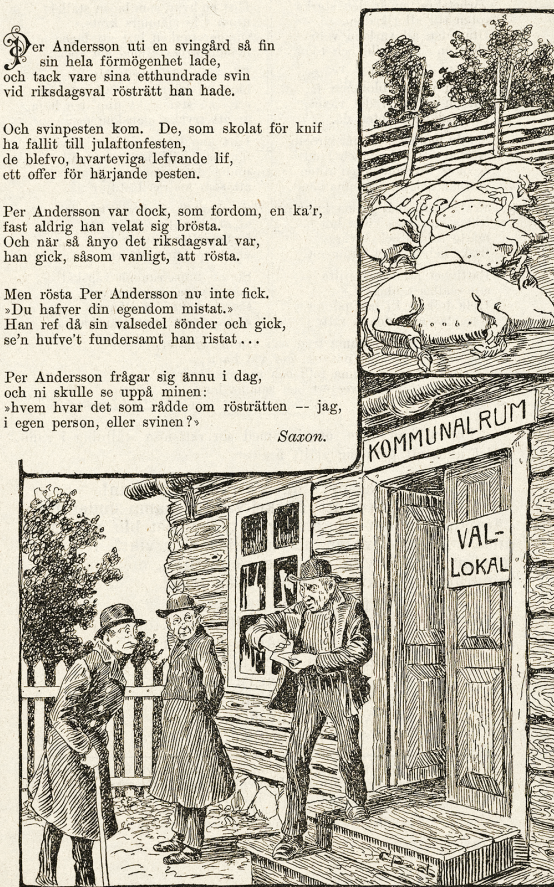
Och svinpesten kom. De, som skolat för knif
ha fallit till julaftonfesten,
de blefvo, hvarteviga lefvande lif,
ett offer för härjande pesten.

Per Andersson var dock, som fordom, en ka'r,
fast aldrig han velat sig brösta.
Och när så änyo det riksdagsval var,
han gick, såsom vanligt, att rösta.

Men rösta Per Andersson nu inte fick.
»Du hafver din egendom mistat.»
Han ref då sin valsedel sönder och gick,
se'n hufve't fundersamt han ristat...

Per Andersson frågar sig ännu i dag,
och ni skulle se uppå minen:
»hvem hvar det som räddade om rösträtten -- jag,
i egen person, eller svinen?»

Saxon.

Per Andersson rifver sönder valsedeln.

▲ Socialister häcklade sambandet mellan förmögenhet och rösträtt, som här i den satiriska dikten "Svinabonden" från 1898. Förmögenhetskriteriet avskaffades i den kommunala rösträtten 1918.

◄ Kopplingen mellan inkomst, förmögenhet och rösträtt har en lång historia. Här kritiserades den av den tidiga svenska rösträttsrörelsen i ett flygblad från 1898.

Karlsson Sjögren har dock visat att enstaka kvinnor hade rösträtt i lokala val redan på 1700-talet. Det handlade om förmögna ogifta kvinnor, ofta änkor, som betalade stora summor i skatt och därmed inkluderades i väljarkåren utifrån kontributionskriteriet.¹⁸

De ekonomiska strecken efter 1921

Innan vi tittar närmare på hur de ekonomiska rösträttsstrecken motive-rades efter 1921 års reform är det relevant att klarlägga hur de formuleras-des i vallagen samt hur många personer som framtogs rösträtten på grund av dem.

I och med beslutet 1921 löd grundlagsparagrafen som reglerade rösträt-ten till riksdagens andra kammare på följande sätt:

- Valrätt tillkommer en var man och kvinna, som är svensk undersåte och senast under nästföregående kalenderår uppnått tjugotre års ålder.
- Valrätt må dock ej utövas av:
- a) den, som står under förmynderskap eller som är i konkurstillstånd;
 - b) den, som är av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning;
 - c) den, som är från valrätten utesluten på grund av ådömd straffpåföljd;
 - d) värnpliktig som icke fullgjort de honom till och med utgången av sistförflutna kalenderåret åliggande värnpliktsövningar.¹⁹

De kommunala rösträttsförfattningarna (antagna 1918) såg ut på liknande sätt men saknade värnpliktsstreck samt inkluderade ett skatteskulds-streck. Det senare var formulerat som att rösträtt inte fick utövas av den som ”i avseende å påförda utskylder till kommunen, vilka förfallit till betalning under de tre sistförflutna kalenderåren, häftar för utskylder för flera än två av dessa år”.²⁰

I tabell 1 och 2 redovisas hur många av de röstberättigade som föll på respektive ekonomiskt rösträttshinder efter 1921. Där framgår att fattig-vårdsstrecket var den starkast decimerande diskvalificeringsgrunden i rösträtten till andrakammarvalen, medan skatteskuldsstrecket diskvalifi-cerade flest i kommunalvalen. Som andel av de röstberättigade var det emellertid inte en särskilt stor grupp. Som mest diskvalificerades drygt

Tabell 1. De ekonomiska rösträttsstrecken i andra-kammarvalen, 1921–1944. Antal och andel diskvalifi-cerade personer.

Källor: Bearbetningar av SCB, Valstatistik, andrakammarvalen 1921–44. Se även Lindgren 2019, som föreslår justeringar av några av SCB:s uppgifter.

Valår	Fattigvårdsstrecket			Konkurs- och förmynderskapsstrecke*		
	Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal	
		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer **	Andel av samtliga personer i röstlängden
1921	42 296	58,0 %	1,3 %	12 686	17,5 %	0,4 %
1924	41 314	59,3 %	1,2 %	15 760	22,6 %	0,5 %
1928	40 894	61,5 %	1,2 %	14 330	21,5 %	0,4 %
1932	40 519	59,2 %	1,1 %	16 287	23,8 %	0,4 %
1936	40 779	59,7 %	1,0 %	16 366	23,9 %	0,4 %
1940	35 369	54,1 %	0,9 %	18 149	27,8 %	0,4 %
1944	33 208	47,9 %	0,8 %	19 260	27,8 %	0,4 %

Tabell 2. De ekonomiska rösträttsstrecken i kommunalvalen 1922/23–1942/43. Antal och andel diskvalificerade personer.

Källor: Bilaga A, s. 2, F4:5, Konstitutionsutskottet, Tvåkammarriksdagens arkiv, Riksarkivet.

Valår	Fattigvårdsstrecket			Konkurs- och förmynderskapsstrecke*			Skatteskuldsstrecket		
	Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal		Absoluta tal	Relativa tal	
		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden		Andel av samtliga dis-kvalificerade personer**	Andel av samtliga personer i röstlängden
1922–23	41 100	35,3 %	1,2 %	15 569	13,4 %	0,5 %	46 280	39,7 %	1,3 %
1926–27	41 432	30,4 %	1,2 %	13 974	10,2 %	0,4 %	69 014	50,5 %	1,9 %
1930–31	40 974	32,1 %	1,1 %	14 734	11,6 %	0,4 %	60 376	47,3 %	1,6 %
1934–35	41 412	25,3 %	1,0 %	16 868	10,3 %	0,4 %	93 590	57,0 %	2,3 %
1938–39	38 960	31,0 %	0,9 %	16 720	10,3 %	0,4 %	59 910	47,4 %	1,4 %
1942–43	37 122	26,0 %	0,8 %	18 089	12,6 %	0,4 %	73 831	51,6 %	1,6 %

* Dessa två rösträttshinder var hopslagna i valstatistiken. Se avsnittet ”Konkursstrecket” nedan för mer information.

** Övriga, i tabellen ej redovisade, diskvalifikationsgrunder för rösträtt till andra kammaren samt i kommunalvalen utgjordes av ådömd straffpåföljd (till och med valet 1936) samt utländska undersåtar (hela perioden). För andrakam-marvalen fanns även diskvalifikationsgrunden försummad värnplikt (till och med valet 1921).

två procent av väljarkåren i andrakammarvalen, varav ungefär hälften på grund av fattigvårdsstrecket. I kommunalvalen diskvalificerades som mest närmare fyra procent av väljarkåren, varav i snitt hälften på grund av skatteskuldsstrecket.

Konkursstrecket

Konkursstrecket innebar att personer som befann sig i konkurstillstånd förlorade rösträtten. Själva konkurstillståndet räknades från och med att ett juridiskt beslut fattats om konkurs och fram till och med att konkursen

18 SVENSKA DAGBLADET Söndagen den 11 September 1932

Ivar Kreugers konkursstat. En brist på över en milliard. Nära 275 mill. brist i K. & T.

Bristfälliga räkenskaper hos Ivar Kreuger omöjliggöra uppsättandet av en riktig kalkyl över ställningen.

Sjöströms och Littorins konkurser visa brist på över 50 millioner kr.

I. K:s stat:
På i dagens ägda borgenskransman-
träden rum i efter Stockholm rådhus-
rättas andra avdelning, där assessor
Wassén satt uttillfrågad, i före av de
med Kreugerkraschen sammanhängan-
de konkurserna. Det gällde i första
hand Ivar Kreugers dödsöns konkurs
samt a.-b. Kreuger & Tølls, vidare in-
genjör Kristian Littorins, direktör Sren

**Tändsticksbolaget
bevakar krav på 600
mill. i Kreugers bo.**

K. & T:s stat:
A.-b. Kreuger & Tølls konkursstat
uppgår i tillgångar 508 644 353 kr. och
i skulder 760 600 440 kr.
Bland de aktier, vilka upptagits så-
som tillgångar i Kreuger & Tølls kon-
kursen, äro även de Halländska aktier, vilka
äro upptagna såsom tillgångar i
Kreugers dödsöns konkurs.
Av de bland tillgångarna upptagna
andra fordringarna, komma de ofördrags-
beloppen på företaget i utlandet, där-
bland Dorotheenstadt Baugesellschaft
m. b. H. Berlin, 4 022 000 kr., A.
für Hausbau, Berlin, 3 615 437;
kr., Sines A. G., Wien, 1 544 772;
kr., Schillerkolonial G. m. b. H. B.
lin, 964 250 kr. samt Finska a.-b. Kre-
uger & Tølls, Helsingfors, 1 960 736
kr. Såsom säkra fordringar hos a-
skilda personer i Sverige upptagas fö-
ljande tillgångar:
Byggnadsmästare Carl Saterberg
400 000 kr. mot intektingar, samt
Otto Fensel 40 000 kr. enligt re-
ven den 24 januari 1931 mot säkerhet i a-
ktier, major Mauritz Herrander 40 000
kr. enligt reven av den 6 juni 1930,
rikförlä Aron Andersson 30 000 kr.,
låt reven av 17 aktier och
december 1931 mot säkerhet av sam-
man, beaktar Nils Persson 25 000 kr.,
låt reven av den 31 december 11
mot säkerhet av intekting och borg-
ensförordningsakt. B. Bohl enligt
reven av den 1 april 1927 och den
februari 1931, 10 160 kr. mot aktier
i aktier, direktörerna Hesse och i
Bostadslå 12 000 kr. enligt reven
den 19 juni 1930 mot intektingar, N.
Fjör 10 000 kr. enligt reven av den
juli 1930, professor Emil Alsterlund
i låt kvitto av den 14 september 10
0 000 kr., innehavare C. W. Lundström 1415
kr., direktör Herman Halgren enligt
reven av den 12 november 1929 5 000
kr. mot intekting samt adokat Fe-
Borgström 100 000 kr. enligt reven
den 8 september 1930 mot säkerhet
i livförsäkringsakt.
I de till 17 1/2 mill. kr. upptag
andra och tredje fordringarna in-
stet belopp på 5 760 000 kr., vilket ut-
sväras andra fordringar på tillha-
400 100 000 kr., därunder a. a. fordringar
hos Ivar Kreuger inkassator under
innehavslighet för värdepapper, a
hos disponent, på 331 0 mill. kr.,
hos N. V. Finansielle Maatschap
Amsterdam på 70 mill.
Som tillgångar ha upptagits konti
i kassan 43 330 000, inkommande 1
svenska bankar kr. 3 147 336 36 c
hos utländska bankar 1 248 288, in-
kommande hos bank i bolagets och i

▲ Kreugerkoncernens ekonomiska sammanbrott 1932 förde Sverige in i en ekonomisk kris med många företags- och personkonkurser som följd.

◀ Den osäkra ekonomin under 1920- och 1930-talen riskerade att ställa arbetarfamiljer på bar backe. Bohag efter vräkning. Bild cirka 1930.

avskrivits eller slutlig utdelning ägt rum.²¹ Det hade införts i rösträttsreglerna för andrakammarvalen i och med rösträttsreformen 1909 (som utsträckte männens rösträtt) och i den kommunala rösträtten år 1918.²²

Hur många som diskvalificerades från rösträtten på grund av konkurstillstånd efter 1921 framgår inte av valstatistiken från Statistiska Centralbyrån, SCB, eftersom konkursstrecket samredovisades med förmynderskapsstrecket. Möjligheten att genom egna uträkningar särskilja strecken åt försvåras av att underlaget till valstatistiken inte finns bevarat i SCB:s arkiv.²³ Inte heller är valstatistiken för andrakammarvalen 1920 respektive 1948 (det vill säga det sista valet före samredovisningen respektive det första efter konkursstreckets avskaffande) till hjälp i sammanhanget. År 1920 diskvalificerades drygt 1 000 personer på grund av konkursstrecket jämfört med närmare 5 000 på förmynderskapsstrecket. År 1948 hade antalet som föll på förmynderskapsstrecket ökat till närmare 22 500 personer, det vill säga betydligt fler än vid föregående val då även konkurs-

strecket inkluderades. Detta skulle emellertid kunna förklaras av en viss befolkningsökning samt, framförallt, att rösträttsåldern sänktes från 23 till 21 år mellan dessa val.²⁴

Utifrån dessa uppgifter är det därmed inte heller möjligt att göra en rimlig uppskattning om respektive strecks omfattning. För kommunalvalet 1942 gjorde dock SCB en efterhandsuppskattning om att antalet diskvalificerade på grund av konkursstrecket uppgick till cirka 1 300 personer. Denna siffra bör jämföras med antalet registrerade konkurser vid landets härads- och rådhusrätter, som mellan åren 1936 och 1940 låg på i snitt 3 000 per år.²⁵ Oavsett vilket av talen som ligger närmast det faktiska antalet diskvalificerade på grund av detta streck tyder uppgifterna på att jämförelsevis få personer förlorade sin rösträtt på grund av konkursstrecket.

Att konkursstrecket samredovisades med förmynderskapsstrecket i statistiken kommer sig troligen av att de också listades tillsammans i vallagens uppspaltning av diskvalificeringsgrunder. Som rösträttsbegränsning (och tillika valbarhetshinder) motiverades de dessutom med samma argument, nämligen bristen på självständighet och oberoende. Eller som KU sammanfattade saken 1933:

Den, som är i konkurstillstånd, befinner sig likvisst icke, med hänsyn till konkursens rättsliga innebörd och verkan – lika litet som den, vilken står under förmynderskap – i den självständiga ställning, som bör vara en av förutsättningarna för utövande av rösträtt och i än högre grad för valbarhet till politiska och kommunala förtroendeuppdrag.²⁶

Mot detta argument anförde enstaka socialdemokratiska och kommunistiska riksdagsledamöter att konkurstillstånd och förmynderskap inte var jämförbara förhållanden eftersom den konkursförsattes ställning var betydligt friare än vad som var fallet för den som stod under förmynderskap.

Utöver att ogiltigförklara grundantagandet att konkursförsatta inte uppfyllde självständighetskriteriet, anslöt streckets motståndare till 1910-talets diskussioner om skötsamhet och önskan om att skilja de självförvällat försumliga från dem som oförvällat hamnat i ekonomiska svårigheter

på grund av yttre faktorer utanför individens kontroll. Konkursstreckets verkningar var alltför lätt påverkat av externa omständigheter, sades det, ”såsom en ogynnsam konjunktur, en misslyckad spekulation eller andras underlåtenhet att fullgöra sina förbindelser”. Som konkreta exempel anfördes hur de svåra ekonomiska kriserna under det tidiga 1920- respektive 1930-talet ruinerat jordbrukare, arbetare och affärsmän som därigenom ställts inför hot om konkurs.²⁷

Som jag ska återkomma till fanns det emellertid till åtminstone slutet av 1930-talet en stark uppslutning bland riksdagens ledamöter för konkursstreckets existens. Detsamma gällde för fattigvårdsstrecket, som motiverades utifrån samma kriterier som konkursstrecket.

Fattigvårdsstrecket

Före 1921 hade fattigvårdsstrecket uteslutit samtliga väljare som tagit emot någon form av fattigvårdsunderstöd och inte betalat tillbaka det. Till skillnad från dagens ekonomiska försörjningsstöd var fattigvårdshjälpen ett lån och mottagarna därmed återbetalningsskyldiga.²⁸ Samtidigt låg det i stödformens natur att det gavs till medellösa personer vilka på grund av just bristen på inkomster och kapital hade svårt att betala tillbaka. Därmed uteslöts det stora flertalet fattigvårdsmottagare från rösträtten.

Den mildring av fattigvårdsstrecket som gjordes i och med rösträttsreformerna 1918–21 innebar att det inte längre diskvalificerade samtliga fattigvårdsmottagare. De som förlorade rösträtten var istället de som var *omhändertagna* av fattigvården för, som det hette, ”varaktig försörjning”.²⁹ Förändringen markerade ett skifte i motiveringen av fattigvårdsstrecket, från att bland annat betona skötsamhet (och i viss mån kontributivism) genom självförsörjning, till att så gott som enbart motiveras utifrån kravet på självständighet och oberoende.

Huvudargumentet för strecket av 1921 års modell var nämligen att fattigvårdsomhändertagna ansågs stå i beroendeförhållande till fattigvården och därmed saknade förmågan att fatta självständiga politiska beslut. Denna uppfattning kan i sin tur förstås som en rest från den tidigare fattigvårdslagen som gav fattigvårdsstyrelsen målsmans- och husbonde-

rätt över den som mottog full försörjning av fattigvården.³⁰ Tvärtemot vad som felaktigt hävdats i tidigare forskning om fattigvårdsstrecket avskaffades dock målsmans- och husbonderätten över fattigvårdsunderstödda över 18 år i och med den nya fattigvårdslagen 1918. Istället infördes en betydligt mildare formulering om att den som erhåller fattigvårdsunderstöd ”står under fattigvårdsstyrelsens tillsyn”.³¹ Följaktligen saknade beroendeargumentet juridisk grund.

Fattigvårdsstrecket innebar dessutom en konflikt mellan de samtida politiska, sociala och ekonomiska rättigheterna. I enlighet med 1918 års fattigvårdslag var fattigvårdsunderstöd att betrakta som kommunernas skyldighet gentemot personer som ”i följd av ålderdom, sjukdom, lyte eller eljest bristande kropps- eller själskrafter”, inte var arbetsföra eller saknade sparade medel att försörja sig genom.³² Rätten till fattigvårdsförsörjning ställdes därmed mot rätten att rösta.

Fattigvårdsstrecket som ålders- och klasstreck

Det mildrade fattigvårdsstrecket var ett rösträttshinder med omvittnade tillämpningsproblem. De oprecisa begreppen skapade osäkerhet och bidrog till missförstånd och skilda tolkningar när fattigvårdsstyrelserna ställdes inför uppgiften att upprätta listor över uteslutna personer inför valen. Hur skulle egentligen formuleringen ”av allmänna fattigvården omhändertagen för varaktig försörjning” tolkas?³³ Enligt vägledningar till streckets tillämpning skulle det omfatta personer som under lång och stadigvarande tid var intagna på någon av kommunens fattigvårdsanstalter eller utackorderade med försörjning från den allmänna (kommunala) fattigvården. I praktiken handlade det om gamla människor utan ekonomiskt kapital, som var intagna på kommunens ålderdomshem.³⁴

De kommunala ålderdomshemmen drevs av fattigvården. Där omhändertogs äldre som saknade löneinkomster, sparmedel eller andra försörjningsmöjligheter. Fattigvårdsstrecket fick därmed effekten av ett klasstreck i kombination med en form av omvänd, övre, åldersbegränsning av rösträtten.

I sammanhanget bör det nämnas att fattigvården även bekostade vård

År	Kvinnor	Män
1921	61 %	39 %
1924	58 %	42 %
1928	56 %	44 %
1932	54 %	46 %
1936	51 %	49 %
1940	48 %	52 %
1944	47 %	53 %

Tabell 3. Diskvalificerade från rösträtten på grund av fattigvårdsstrecket. Andrakammarvalen, 1921–1944. Andel kvinnor och män.

Källor: SCB, Valstatistik, andrakammarvalen 1921–1944. Se även Lindgren 2019.

för ett stort antal patienter på psykiatriska sjukhus och liknande anstalter. Personer som var varaktigt intagna på sådana institutioner blev dock vanligen omyndigförklarade och föll då på förmynderskapsstrecket istället för fattigvårdsstrecket.³⁵

Att vara långtidsboende på ett ålderdomshem innebar dock inte per automatik en förlust av rösträtten. Alla ålderdomshem drevs inte av kommunen. Stod en stiftelse eller annan privat aktör för driften påverkades inte de boendes rösträtt, eftersom de då inte var omhändertagna av den allmänna fattigvården.³⁶ Eftersom privata ålderdomshem fanns på vissa orter men inte på andra, och eftersom det stora flertalet ålderdomshemsplatser fanns på landsbygden och inte i städerna, kunde det uppstå stora regionala skillnader i hur många som förlorade rösträtten på grund av fattigvårdsstrecket.³⁷

Det var dessutom möjligt att själv finansiera vård och boende på ålderdomshemmet. I takt med det tidiga 1900-talets ökade satsningar på ålderdomshemmen steg de i popularitet och det var inte ovanligt att äldre betalade för sin plats med egna medel, till exempel med hjälp av de nyinstittade pensionstillskotten, eller att anhöriga stod för kostnaderna. I dessa fall skulle personen inte fråntas rösträtten eftersom hen då inte var att betrakta som omhändertagen av fattigvården för varaktig försörjning. På grund av förvirringen kring streckets tillämpning är det dock oklart huruvida dessa äldre verkligen fick behålla rösträtten.³⁸

En ytterligare komplikation låg i kommunernas ekonomiska incitament för att låta fattigvården omhänderta gamla människor istället för att betala ut kommunala pensionstillskott. Pensionstillskottet var till skillnad

De, som uppbära folkpension,

böra komma ihåg, att de på grund av detta icke förlora sin rösträtt vid riksdagsvalet den 20 september. Även bör ihågkommas, att man röstar i den församling och det valdistrikt, där man var mantalsskriven den 1 januari 1936.

Kom slutligen ihåg, att det är Arbetarepartiet, Socialdemokraterna, som vilja genomföra höjd pension å dyrorter, bl. a. Stockholm, samt dessutom höjd pension åt ensamstående pensionärer och i övrigt att få pensionerna så tillmätta, att gamla och utslitna slippa gå till fattigvården.

Alla de, som alltså vilja få pensionsfrågan bättre ordnad, rösta den 20 september med

ARBETAREPARTIET
Socialdemokraterna.

Vänd!

▲ De ekonomiska rösträttsstrecken drabbade arbetarklassen hårdast. Samtidigt rådde förvirring kring tillämpningen. Därför blev det viktigt för arbetarrörelsens politiska partier att informera sina väljare om regelverket så att de inte struntade i att gå till vallokalerna i tron att de saknade rösträtt. Här är ett exempel på information från Socialdemokraterna i valet 1936.

från fattigvårdsförsörjningen inte konstruerat som ett lån och kunde därmed inte krävas in om den omhändertagnas eller hens anhörigas ekonomiska förhållanden förbättrades. Därför kunde fattigvårdsförsörjning vara ett mer ekonomiskt fördelaktigt val för kommunerna. I det tidiga 1940-talets diskussioner om fattigvårdsstrecket pekades särskilt Göteborg ut som en kommun där åldringars politiska rättigheter sades offras ”på sparsamhetens altare” genom fattigvårdsförsörjning istället för pensions-tillskott.³⁹

Avslutningsvis finns anledning att lyfta fattigvårdsstreckets könade effekter. Genom att fattigvårdsstrecket främst slog mot åldringar bör det inte framstå som förvånande att kvinnor utgjorde en majoritet av de diskvalificerade; kvinnor hade (och har) längre livslängd än män och bör

därför ha varit överrepresenterade på ålderdomshemmen.⁴⁰ Desto mer förvånande är det att kvinnors andel av de fattigvårdsdiskvalificerade sjönk med tiden, för att vid de sista två valen (1940 och 1944) rent av understiga männens.

Någon förklaring till denna utveckling ges varken i valstatistiken, riksdagsdebatterna eller tidigare forskning.⁴¹ Änkepensionen infördes först 1946, så den kan avfärdas som förklaring. Möjligen kan det istället ha varit så att kvinnor sökte och beviljades pensionstillskott i större utsträckning än män. En ytterligare delförklaring skulle möjligen kunna stå att finna i 1935 års pensionsreform, som bland annat innebar att såväl grund- som tilläggs-pension blev lika för kvinnor och män från att tidigare ha varit betydligt lägre för kvinnor.⁴² Detta kan i så fall ha inneburit att kvinnorna i ökad utsträckning kunde självfinansiera sitt boende på ålderdomshemmet och följaktligen behålla sin rösträtt. Det förklarar dock inte varför andelen kvinnor som föll på fattigvårdsstrecket blev *mindre* än andelen män om könsfördelningen på ålderdomshemmen samtidigt kvarstod som tidigare. Kan det rent av vara i det senare, en förändrad könsfördelning på ålderdomshemmen, som förklaringen ligger? Men vad skulle i så fall förklara detta? Det är tydligt att detta är en fråga som förtjänar närmare genomlysning i framtida forskning.

Skatteskuldsstrecket

Även i fråga om skatteskuldsstrecket fanns en tydlig könsskillnad i utfallet. Som Karlsson Sjögren noterat var det fem gånger så många män som kvinnor som föll på skatteskuldsstrecket under perioden som helhet.⁴³ Sannolikt förklaras detta av att män lönearbetade och ägde företag i betydligt högre utsträckning än kvinnor, och därmed oftare hade skatter att betala.

Som nämndes i detta kapitels inledning försökte en grupp ledamöter (från Bondeförbundet, Jordbrukarnas Riksförbund och högerpartierna) stoppa grundlagsändringen 1921 i syfte att bevara skatteskuldsstrecket. Enligt dem var det en djupt rotad uppfattning hos det svenska folket att plikter går före rättigheter: betalda skatter först, rösträtt sedan. Enligt

bondeförbundaren Jones Erik Andersson hade det nu istället blivit ”förmånerna först – plikterna sedan”.⁴⁴

Trots mobiliseringen för skatteskuldsstrecket gick grundlagsändringen igenom. Men redan tre månader senare var det åter dags för utdragna kammardebatter i frågan, när motioner om streckets återinförande stod på dagordningen. Under efterföljande två decennier framlades flera motioner om att återinföra strecket i andrakammarvalen. Enligt KU kunde dock inte ett återinförande av skatteskuldsstrecket i andrakammarvalen försvaras, eftersom detta streck kopplade samman ”rösträtt och ekonomisk förmåga på ett sätt, som är för en demokratisk uppfattning främmande”. Ett återinförande skulle därmed ”innebära ett avsteg från den princip om allmän rösträtt oberoende av ekonomiska kvalifikationer, som nyss genomförts”.⁴⁵

I ljuset av att skatteskuldsstrecket samtidigt kvarstod i den kommunala rösträtten, samt att ytterligare två ekonomiska rösträttsstreck förelåg i både den kommunala rösträtten och i rösträtten till andra kammaren, kan denna argumentation framstå som märklig och motsägelsefull. Fattigvårds- och konkursstrecken motiverades dock, som konstaterats ovan, främst utifrån självständighetskriteriet och betraktades därför möjligen inte som ekonomiska rösträttshinder. Likväl blottade argumentationen en tydlig skillnad i grunderna för rösträtten till andrakammarvalen respektive kommunalvalen.

Att riksdagsmajoriteten kunde acceptera ett borttagande av skatteskuldsstrecket i andrakammarvalen, men inte i den kommunala rösträtten, bör förstås mot bakgrund av kommunernas historiska funktioner och styrning, samt skatternas roll i dessa. Till skillnad från rösträtten till andra kammaren var den kommunala rösträtten under närmare sex decennier, från 1862 och fram till kommunvalsreformen 1918, förbehållen den som betalade skatt och därtill inkomstgraderad. Upplägget grundades på kontributivistiska principer som slogs fast redan i förarbetena till 1862 års kommunalförfattningar. Kommunen betraktades närmast som ett bolag och både fysiska och juridiska personer kunde tilldelas rösträtt, baserat på deras ekonomiska bidrag (kontributioner) till kommunens utgifter. Detta innebar att såväl män som kvinnor, liksom skattebetalande företag,

kunde få rösträtt (alla kunde dock ej bli valbara), samt att skattenivåerna avgjorde hur många röster de tilldelades. Eftersom skatt inte utgick på lägre inkomster, stod en påfallande stor del av arbetarklassen utanför rösträtten. Bland dem som beskattades föll i sin tur många, då som senare, på att de inte klarade av att betala sin skatt och följaktligen drog på sig skatteskulder.⁴⁶

Stödet för de kontributivistiska principerna försvagades knappast av att kommunernas utgifter steg kraftigt kring sekelskiftet 1900. De ökade kostnaderna för kommunernas obligatoriska uppgifter, som folkskola och fattigvård, tyngde många kommuner ekonomiskt. Särskilt hårt ansatta var landsbygdskommunerna, vilket ger en indikation om varför Bondeförbundet och Jordbrukarnas Riksförbund hörde till kontributionskravets främsta förespråkare i riksdagen.⁴⁷ Under 1900-talets första hälft ökade utgifterna ytterligare, bland annat på grund av en åldrande befolkning som i det framväxande välfärdsbygget gavs rätt till kommunala pensions-tillskott och ökade möjligheter till vård.⁴⁸ Därmed ökade också kommunernas behov att få in skattemedel.

”De skyldigheter, som åligga mig såsom kommunmedlem äro egentligen ingenting annat än skatteplikten. Det är den, som egentligen konstituerar min egenskap av att vara medlem av kommunen.” Så summerades den kontributivistiska principen av andrakammarhögerns Theodor af Ekenstam, i en av debatterna om skatteskuldsstrecket våren 1921.⁴⁹ Den kommunala rösträtten kunde därmed förstås som en *ekonomisk* rösträtt, vilken skilde sig från rösträtten till andra kammaren. Den senare, men inte den förra, benämndes dessutom vanligen som *politisk* rösträtt.

Bland skatteskuldsstrecksförespråkarna efterfrågades skärpningar av strecket i form av krav på betalda skatter för ett ökat antal år tillbaka, samt att vidga streckets tillämpning i fråga om behörighet och valbarhet till diverse kommunala uppdrag. I samband med diskussionerna om att avskaffa förmögenhetskravet i valbarheten till första kammaren (vilket beslutades 1932) föreslogs dessutom att det borde ersättas med ett skatteskuldsstreck.

En påtaglig skillnad kan här noteras vad gäller argumenten för ett skatteskuldsstreck i rösträtten respektive valbarheten. Medan kontributivistiska

argument anfördes för skärpningar av strecket i rösträtten, stod skötsamhetsargument i förgrunden vad gällde valbarheten. Det senare eftersom skatteskulder anfördes som ett klandervärt beteende som ansågs rimma illa med kommunala förtroendeuppdrag.⁵⁰

Motståndarna till skatteskuldsstrecket, som främst bestod av socialdemokrater, vänstersocialister och kommunister, betraktade det som ett klasstreck som främst drabbade arbetarklassen. Orsaken var skattesystemets utformning. Till skillnad från dagens system, där inkomstskatten dras direkt från den anställdas lön, skulle varje person själv spara en del av sin inkomst för att ett till två år senare betala in den skattesumma som meddelats efter genomförd deklaration. Denna skatteinbetalningsprocedur (som reformerades 1947) fick sannolikt till följd att personer med ojämn eller osäker inkomst, till exempel säsongarbetare, liksom personer med låga inkomster som hade svårare att spara pengar, löpte större risk att få skatteskulder. Detta kan i sin tur förklara att andelen väljare som föll på detta rösträttshinder var upp till fyra gånger högre i den utpräglade industristaden Norrköping än den var i Stockholm.⁵¹

Vidare kritiserades strecket för att vara konjunkturkänsligt, en uppfattning som baserades på att andelen av väljarkåren som föll på strecket fördubblades i kommunalvalet närmast efter Kreugerkraschen 1932.⁵² Detta betraktades i sin tur som ett ytterligare exempel på hur skatteskuldsstrecket drabbade personer som, med dåtidens språkbruk, oförskyllt hamnat i ekonomiskt trångmål på grund av till exempel arbetslöshet. Socialdemokraten (och blivande socialministern) Gustav Möller summerade redan 1921 denna uppfattning med orden:

[F]ör mig är det uppenbart, att skatte[skulds]strecken, sådana de i verkligheten taga sig ut, äro arbetslöshetsstreck, sjukdomsstreck, storfamiljsstreck, överhuvud taget streck, som drabba såsom ett straff, ett extra straff för de människor, som äro särskilt ekonomiskt svaga i samhället samt vid något tillfälle råkat ut för särskilda olyckor.⁵³

Streckens avskaffande

Medan det kommunala skatteskuldsstrecket blev föremål för åtskilliga kammardebatter efter 1921 var det länge förhållandevis tyst i riksdagen om konkurs- respektive fattigvårdsstrecket. Med undantag för en enskild vänsterledamots motion 1921 om att avskaffa samtliga streck, och en kommunistisk partimotion 1933 om att avskaffa konkursstrecket, dröjde det till beredskapsåren innan dessa två ekonomiska rösträttshinder debatterades närmare. Jag har inte heller funnit några tecken på att några specifika intressegrupper, som till exempel Centralförbundet för socialt arbete, skulle ha ägnat något av dessa streck någon uppmärksamhet förrän i slutet av 1930-talet.⁵⁴

Det förhållandevis ljumma politiska intresset för konkurs- och fattigvårdsstrecken skulle möjligen kunna förklaras av att konflikterna kring skatteskuldsstrecket tog fokus från övriga streck. Något resonemang i denna riktning återfinns dock inte i källmaterialet. Det gör däremot en förklaring kopplad till dessa rösträttss Streckens begränsade betydelse för valens utfall. De diskvalificerade utgjorde en så pass liten del av väljarkåren att det var tveksamt om det fanns något egentligt politiskt inflytande att vinna, eller förlora, på att inkludera eller fortsatt exkludera dessa gruppers röster. Detta gällde särskilt konkursstrecket.⁵⁵

En ytterligare förklaring med stöd i materialet är att det fanns en bred uppslutning över partigränserna kring fattigvårds- och konkursstreckens legitimitet. Detta tydliggörs av de öppna konflikter som uppstod inom framförallt Socialdemokraterna och i viss mån Folkpartiet i skiftet mellan 1930- och 1940-talen, då partiernas ledamöter började svänga i sina ståndpunkter om dessa Streckens existensberättigande.⁵⁶

När dessa streck liksom skatteskuldsstrecken till slut avskaffades 1945, var det efter endast några få år av debatt. Någon enkel förklaring till varför kraven på de ekonomiska Streckens avskaffande vann mark under just beredskapsåren framträder inte i materialet, däremot konturerna av en rad olika samverkande förhållanden av såväl strukturell som institutionell karaktär samt enskilda personers handlande. Ett exempel på det senare var den hårda kritik som fördes fram 1938 av Stockholms stadsjurist Nils

Göteborgs fattigvård fick riksdagskritik.

Offrar gamla arbetares rösträtt på "spar-
samhetens" altare.

▲ Ett av argumenten mot de ekonomiska rösträttsstrecken var att de tillämpades godtyckligt och på olika sätt runt om i Sverige. Särskilt fattigvården i Göteborg fick ta emot kritik. Rubrik ur *Arbetartidningen* 1944.

Stockholm den 7 september 1936.

Stockholms Magistrat.
Stockholm.
- - - - -

I början av juli d.å. erhöll jag underrättelse om att jag, såsom tillhörig Gustav Vasas I taxeringsdistrikt, valdistrikt B, icke vara antecknad såsom röstberättigad på grund av ogulda kommunalutskylder för åren 1932, 1933, 1934. Den 10 juli tillställde jag Eder ett brev av följande lydelse:

"Åberopande Eder underrättelse om att jag skulle häfta för kommunalutskylder för åren 1932, 1933 och 1934 och därför är förhindrad att rösta vid val av elektor för utseende av ledamöter av riksdagens första kammare, fullmäktigval och kommunala beslut, får jag härmed översända kvitto å betald skatt för år 1934, och anhåller jag om bekräftelse om att jag får rösta vid ovannämnda val."

Då jag ännu icke erhållit svar på min skrivelse får jag härmed anhålla att snarast möjligt få besked i denna fråga.

Stockholm som ovan.

▲ Människor som fräntogs sin rösträtt kunde kämpa hårt för att få den tillbaka. Som framgår av det här brevet från en väljare i Stockholm 1936 som förlorat sin rösträtt på grund av skatteskuldsstrecket var det inte alltid lätt att nå framgång i den kommunala byråkratin.

Hellichius. Enligt Hellichius bidrog fattigvårdsstrecket till den sociala stigmatiseringen av fattigvårdsunderstödda personer samt försvårade arbetet för fattigvårdens institutioner. Strecket var dessutom onödigt och orättvist, ansåg han, inte minst eftersom 1935 års pensionsreform, med kraftigt ökade pensionsbelopp, möjliggjort för allt fler att hel- eller delfinansiera sitt uppehälle på ålderdomshemmen och därmed kunna undgå strykning från röstlängden.⁵⁷ Stadsjuristen hänvisade även till att han kontaktats av äldre och anhöriga som betraktade strecket som kränkande. Mellan 1933 och 1936 hade Stockholms stad dessutom tagit emot ett antal besvärssärenden från personer som strukits ur röstlängden. Det var huvudsakligen äldre på ett och samma ålderdomshem i södra Stockholm som gång på gång protesterat mot att de strukits.⁵⁸

Kort efter att Hellichius kritik uppmärksammats i pressen inkom den första riksdagsmotionen sedan 1921 med krav på fattigvårdsstreckets avskaffande. Motionär var socialdemokraten David Gustavsson (senare Hall), som särskilt belyste frågan utifrån kommunernas skilda tolkningar av strecket, ett problem som han menade hade förvärrats i takt med att pensionssystemet förbättrats.⁵⁹ I riksdagsdebatterna som följde efterfrågades ett helhetsgrepp på de ekonomiska strecken, eftersom de alla i flera aspekter ansågs dras med liknande problem, däribland känsligheten för konjunkturförändringar och andra omständigheter bortom de enskilda individernas kontroll. De ekonomiska bekymmer som drabbat åtskilliga familjer, individer och företag under 1930-talets lågkonjunktur och under det pågående världskriget, då många familjeförsörjare kallats in i beredskapstjänst, lyftes här fram som tydliga exempel på hur framförallt konkurs- och skatteskuldsstrecken slog på oavsedda sätt.⁶⁰

Just världskriget utgjorde samtidigt ett indirekt huvudargument *mot* ett avskaffande av de ekonomiska strecken. Streckförespråkarna (i riksdagen främst representerade av ledamöter från Bondeförbundet och Högern) menade att det skulle strida mot borgfreden att fatta beslut i en så stor och tydligt partidelande fråga som de ansåg att detta var.⁶¹

Vid sidan av borgfredsargumentet samt, i fråga om skatteskuldsstrecket, kontributionsargumentet, kretsade mycket av debatten kring självständighetsvillkoret och tolkningen att fattigvårdsomhändertagna och

konkursförsatta personer inte levde upp till detta. Här kan dock en tydlig omsvängning noteras. Till exempel konstaterade KU att det visserligen är ”obestridligt, att lagen på visst sätt begränsar handlingsfriheten för den, som försatts i konkurs”, men drog sedan en annan slutsats än vad utskottet hade gjort tio år tidigare om hur detta påverkade möjligheten att fatta självständiga politiska beslut: ”Detta lär emellertid i och för sig icke berättiga till slutsatsen, att den i konkurs försatte skulle sakna den oberoende ställning, som bör finnas för att man skall få utöva politisk eller kommunal rösträtt.”⁶²

En socialdemokratisk motionär hävdade å sin sida att självständighetsresonemanget i själva verket var ett skenargument för att dölja det ”verkliga skälet” till konkursstreckets existens, nämligen ”att det ansetts vanhedrande att komma i detta tillstånd och att lagstiftarna fallit offer för denna allmänna föreställning”. Eftersom straffpåföljdsstrecket tagits bort borde även konkursstrecket avskaffas, ansåg han.⁶³ Debatterna om självständighet och rösträtt väckte även spørgsmålet om vem som egentligen kunde anses som självständig respektive beroende. Borde inte exempelvis studenter som stod i ekonomiskt beroendeförhållande till sina föräldrar i så fall också förlora rösträtten, frågade sig en kammarledamot retoriskt.⁶⁴

Ledamöter från flera olika partier, däribland KU:s socialdemokratiska ordförande Harald Hallén, uttryckte dock oro för att ett slopande av fattigvårdsstrecket skulle göra åldringar till offer för politiska påtryckningar från ”syssломän och föreståndare på ålderdomshemmen”, samt att ålderdomshemmen skulle förvandlas till arenor för politisk propaganda och därmed bryta den ro och tystnad åldringarna sades behöva och efterfråga.⁶⁵

Kanske var det just argumenten om att ekonomiska rösträttsbegränsningar rimmade illa med demokratiska principer som verkade övertygande på Hallén och flera andra socialdemokrater liksom liberaler. Flera av dem bytte i början av 1940-talet ståndpunkt i frågan och röstade för de ekonomiska streckens avskaffande.⁶⁶

◀ Den ekonomiska depressionen i början av 1930-talet slog hårt också mot Sverige. Kanalgrävning på Muskö 1934. Arbetet utfördes av arbetslösa under ledning av Statens Arbetslöshetskommission.

Ekonomi och politiska rättigheter: kontinuitet och förändring

I detta kapitel har jag visat hur en persons ekonomiska förhållanden kunde få konsekvenser för hans formella möjligheter att rösta också efter införandet av det som brukar benämnas allmän rösträtt. Rösträttsreformerna 1918–21 markerade dock samtidigt ett skifte i riksdagsmajoritetens uppfattningar om vilka ekonomiska kriterier som måste uppfyllas för att en person skulle beviljas rösträtt i andrakammarval. Skötsamhets- och självförsörjningskriterierna fördes till bakgrunden och istället centrerades kriterierna till krav på (ekonomiskt) oberoende och självständighet. Samtidigt skapades en åtskillnad mellan villkoren för rösträtten till kommunen respektive riksdagens andra kammare, där det kontributivistiskt grundade skatteskuldsstrecket kvarstod inom den förra men inte inom den senare.

Tillsammans diskvalificerade skatteskuldsstrecket, konkursstrecket och fattigvårdsstrecket tiotusentals personer från att rösta. I relativa tal var detta ändå en förhållandevis liten andel av väljarkåren och därmed av begränsad betydelse för maktfördelningen inom riksdagen. Strecken kan inte desto mindre förstås som symboltunga markörer av samhällslig exkludering och andra klassens medborgarskap. Som sådana förstärkte och återskapade de existerande ekonomiska samhällshierarkier.

Avslutningsvis bör det påpekas att vissa sammankopplingar mellan individers privatekonomi och deras formella politiska rättigheter kvarstod också efter att de ekonomiska rösträttsstrecken avskaffats. Fram till och med tvåkammarriksdagens avskaffande saknade personer i konkurstillstånd behörighet till riksdagsplats.⁶⁷ Och som Annika Berg konstaterar i kapitel 5, om förmynderskapsstrecket, kunde personer som ansågs ”slösaktiga”, och därmed inte kapabla att råda över sin egendom, omyndigförklaras in på 1970-talet och därigenom förlora sin rösträtt.

Noter

Denna text är en vidareutvecklad och fördjupad version av Fia Sundevall, ”Pengar och medborgarrätt. Om rösträttens ekonomiska diskvalifikationsgrunder”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3, s. 39–48.

1. ”Den 26 januari 1921”, *Hertha* [Fredrika Bremer-förbundets tidskrift], vol. 8 (1921), nr 2, s. 17.

2. *Riksdagstrycket*, Protokoll FK 1921:5, s. 4–55, Protokoll AK 1921:8, s. 5–31. Om begreppet rösträttsstreck, se Martin Ericsson & Fia Sundevall, ”Rösträttsbegränsningar i den svenska demokratin”, *Arbetshistoria* (2019), nr 2–3.

3. *Riksdagstrycket*, Motioner i AK och FK 1921–1940, varav de första motionerna om återinförande kom redan i mars 1921.

4. SFS 1921:20, Vallag, § 16; Hjalmar Hammarskjöld & C. G. Hammarskjöld, *Kommunnallagarna* (Stockholm: Norstedts, 1919).

5. För en översikt till Sveriges ekonomiska, sociala och politiska historia under den aktuella perioden, se t.ex. *Sveriges historia. 1920–1965*, red. Yvonne Hirdman, Urban Lundberg & Jenny Björkman (Stockholm: Norstedts, 2012); Lars Magnusson, *Sveriges ekonomiska historia* (Lund: Studentlitteratur, 2016).

6. Se särskilt Ebba Berling Åselius, *Rösträtt med förhinder. Rösträttsstrecken i svensk politik 1900–1920* (Stockholm: Stockholms universitet, 2005); Torbjörn Nilsson, ”Fattigvård som rösträtts hinder. Maktkamp och skötsamhetskrav när Sverige demokratiserades”, i *Stemmerettens gränser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019). Se även Shamal Kavehs studier som berör perioden efter 1921 men inte undersöker den empiriskt: ”Den allmänna rösträtten. En rätt med förbehåll”, i *Villkorandets politik. Fattigdomens premisser och samhällets åtgärder – då och nu*, red. Hans Swärd & Marie-Anne Egerö (Malmö: Égalité, 2008), resp. ”Fattigdomens förbannelse” i *Bedöma och åtgärda fattigdom. Om välfärdens skiljelinjer och samhällets yttersta skyddsnät*, red. Hans Swärd (Lund: Studentlitteratur, 2018).

7. Åsa Karlsson Sjögren, ”Taxpaying, Poor Relief and Citizenship. Democratization from a Gender Perspective”, i *Tracing the Women-Friendly Welfare State. Gendered Politics of Everyday Life in Sweden*, red. Åsa Gunnarsson (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2013).

8. Se t.ex. Alexander Keyssar, *The Right to Vote. The Contested History of Democracy in the United States* (New York: Basic books, 2000); Åsa Karlsson Sjögren, *Männen, kvinnorna och rösträtten. Medborgarskap och representation 1723–1866* (Stockholm: Carlssons, 2006), Ruth Rubio-Marín, ”The Achievement of Female Suffrage in Europe. On Women’s Citizenship”, *International Journal of Constitutional Law* vol. 12 (2014), nr 1; Thomas Piketty, *Kapitalet och ideologin* (Stockholm: Mondial, 2020), kap. 4–5.

9. Sverige var inte heller ensamt om att ha kvar olika former av ekonomiska diskvalificeringsgrunder efter införandet av så kallad allmän rösträtt. Också i Danmark och Finland kvarstod hinder av detta slag. Utifrån befintlig forskning är det dock svårt att

avgöra huruvida dessa länder sticker ut internationellt. Se Minna Harjula, "Excluded from Universal Suffrage. Finland after 1906", i *Suffrage, Gender and Citizenship. International Perspectives on Parliamentary Reforms*, red. Irma Sulkunen, Seija-Leena Nevala-Nurmi & Pirjo Markkola (Newcastle: Cambridge Scholars, 2009); Bjørn Arne Steine, "'Den, der er ude af Stand til at Sørge for Sig Selv'. Argumentene for og mot suspensjon av fattigunderstøttede 1874–1919", i *Stemmerettens grenser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019); Niels Finn Christiansen, "Borgerret i Danmark. En fortælling om køn, fattigdom, etnicitet og politisk træghed", i *Stemmerettens grenser. Fattigdom og demokratisk utestengelse 1814–1919*, red. Marthe Hommerstad & Bjørn Arne Steine (Oslo: Scandinavian Academic Press, 2019); Ragnheiður Kristjánsdóttir & Þorgerður H. Þorvaldsdóttir, "Suffrage (not) Granted – or Lost. Suffrage, Gender and Class. Intersectional Reflections on the Construction and Constraints of a Lawful Citizen in Iceland, 1915–1934", opublicerat paper presenterat vid 12:e Nordiska konferensen för kvinno- och genushistoria 2018.

10. I de kommunala valen, med indirekt betydelse för första kammarens sammansättning, var det istället den inkomstgraderade rösträttsskalan som sorterade bort en avsevärd del av väljarkåren. Se SCB, *Riksdagsmannavalen*, åren 1911, 1914, 1917 & 1920.

11. För liknande resonemang samt studier av sådana argument, se Einar D. Mellquist, *Rösträtt efter förtjänst? Riksdagsdebatten om den kommunala rösträtten i Sverige 1862–1900* (Stockholm: Stadshistoriska institutet, 1974); Berling Åselius 2005, kap. 2–3; Karlsson Sjögren 2013; Nilsson 2019.

12. Om begreppet kontributivism och dess värde som teoretiskt begrepp för att förstå och analysera demokratisk inkludering baserat på medborgarnas ekonomiska samhällskontributioner, se filosofen Patricia Mindus med kollegors pågående forskningsprojekt "Kontributivism. Om praktikerna, debatterna och attityderna kring att grunda inkludering i demokratin på ekonomiska bidrag" (Vetenskapsrådet 2018-01192).

13. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motion AK 1912:281; Proposition 1919:258, s. 23–24. Se även Berling Åselius 2005, s. 54, 86, 143.

14. *Riksdagstrycket*, Betänkande med förslag till revision av fattigvårds- och utskyldsstrecken 1918; Berling Åselius 2005, s. 150–164.

15. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013, s. 21–26.

16. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2006, s. 3; Rubio-Marín 2014, s. 18; Steine 2019, s. 68.

17. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013; Erik Bengtsson, *Världens jämlikaste land?* (Lund: Arkiv förlag, 2020), s. 75, samt kapitel 5 i denna bok om förmynderskapsstrecket. Se även Jonas Rosenberg Hultin, Anna-Sara Lind & Johan Wejryd, "Allmän rösträtt 30 år? En tvärvetenskaplig blick på rätten till politiskt inflytande för barn, funktionshindrade och mottagare av försörjningsstöd", *Nordisk socialrättslig tidskrift* (2020), nr 25–26, s. 72.

18. Karlsson Sjögren 2006. Se även Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder, "Könspolitiska årtal 1810–2018". i *Könspolitiska nyckeltexter. Från Det går an till #metoo*, red. Klara Arnberg, Fia Sundevall & David Tjeder (Göteborg & Stockholm: Makadam, 2019), s. 13.

19. SFS 1921:20, Vallag, § 16.

20. Hammarskjöld & Hammarskjöld 1919.

21. Promemorior 1943, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, Riksarkivet (RA).

22. Före 1918 års kommunvalsreform hade konkursstrecket, liksom fattigvårdsstrecket, ansetts överflödigt på grund av den inkomstgraderade rösträttsskalan. Varken konkursförsatta eller fattigvårdsunderstödda hade tillräckliga inkomster eller förmögenheter för att upptas i vallängden.

23. Se notering om utgallring m.m. i SCB:s arkivförteckning, under respektive valårs serie H1 (statistik och primäruppgifter), Förteckning nr 420401:30–31, RA.

24. SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1918–1920*, s. 34; SCB, *Riksdagsmannavalen åren 1945–1948*, s. 25. Se även Mattias Lindgren, "Hur många har saknat rösträtt i den svenska demokratin?", *Arbetshistoria* (2019) nr 2–3, som föreslår vissa justeringar av talen för 1948 års val.

25. Bilaga A, s. 1, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA; SCB, *Kommunala valen år 1946*, s. 5.

26. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1933:12, s. 1. Se även KU-utlåtande 1917:36, s. 5, där samma argument anförs med vissa skillnader i ordval.

27. *Riksdagstrycket*, Reservation mot KU-utlåtande 1921:30, s. 4–5. Se även Motion AK 1933:110.

28. SFS 1918:422, Lag om fattigvård, § 62–66. Se även Berling Åselius 2005, s. 101, 138–140.

29. SFS 1921:20, Vallag, § 16.

30. SFS 1871:33, Förordning angående fattigvården, § 35.

31. SFS 1918:422, Lag om fattigvård, § 69. Se även Gustaf Aldéns författningskommentarer i *Lag om fattigvården och därtill hörande lagar* (Stockholm: Hökerberg, 1918), s. 14, 47. Den felaktiga uppgiften om omyndigförklaring i 1918 års fattigvårdslag förekommer i Kaveh 2018, s. 15, som i sin tur hämtat uppgiften från Daniel Rauhut, *Fattigvård, socialbidrag och synen på fattigdom i Sverige 1918–1997* (Stockholm: Almqvist & Wiksell, 2002), s. 21.

32. SFS 1918:422, § 1.

33. Se t.ex. Karl Johan Höjer, "Fattigvård och rösträtt", *Tidskrift för fattigvård och annan hjälperksamhet* vol. 17 (1938), nr 3; Skrivelse från Fattigvårdsnämnden till Stadskollegiet 15/4 1939, bilaga 24, A1:76, Fattigvårdsnämnden, Sekreterarexpeditionen, Stockholms stadsarkiv (SSA). Exempel på skilda tolkningar av varaktighetsbegreppet ges även i "PM i anledning av motion II:69", F4:3, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA; samt skrivelse från Stockholms stadsjurist till Statens fattigvårdsinspektör 1931, folio 1938, E3:4, Fattigvårdsnämnden, Rösträttstjänsten, SSA.

34. Robert Malmgren, *Sveriges grundlagar och tillhörande författningar med förklaringar* (Stockholm: Norstedts, 1927), s. 120; Höjer 1938, s. 145–147. Utackordering i privata hem var ytterst ovanligt när det gällde äldre människor. Se SOU 1941:29. *Statistisk undersökning angående fattigvårdens understödsverksamhet*, s. 24.

35. Se t.ex. ”Förteckning över antalet personer, vilka äro spärrade för rösträtt och äro intagna å anstalter”, bilaga till Nils Hellichius skrivelse till Stockholms Fattigvårdsnämnd 26/10 1938, E2:29, Fattigvårdsnämnden, Sekreterareexpeditionen, SSA. Om hur rösträttsstrecken viktades mot varandra, se SCB:s valstatistik för riksdagsmannavalen 1921–1944, samt Mattias Lindgren, ”Dataunderlag till rapporten *Utan rösträtt. Kvantitativa effekter av olika rösträttsbegränsningar 1866–2018*”, hämtad 29/10 2020 på <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kb:publ-69>.

36. Höjer 1938, s. 145–147; Nils Hellichius, ”Fattigvård och rösträtt”, *Tidskrift för fattigvård och annan hjälpverksamhet* vol. 17 (1938), nr 12, s. 222–223.

37. Mer än 75 % av de som föll på fattigvårdsstrecket var boende på landsbygden. Se SCB:s valstatistik, åren 1921–1944. Se även Per Gunnar Edebalk, ”Folkpension och åldringsvård. Om svensk socialpolitik 1903–1950”, *Socialvetenskaplig tidskrift* vol. 10 (2003), nr 2–3, s. 146.

38. Se t.ex. Malmgren 1927, s. 120; Höjer 1938, s. 145–147. Om ålderdomshemmens utveckling under perioden, se Per Gunnar Edebalk, *Drömmen om ålderdomshemmet. Åldringsvård och socialpolitik 1900–1952* (Lund: Socialhögskolan, 1991). Se även flygblad från Stockholms arbetarekommun, ”De, som uppbära folkpension” 1936, E2:25, Stockholms magistrats arkiv, SSA.

39. ”Göteborgs fattigvård fick riksdagskritik”, *Arbetartidningen* 17/3 1944, s. 5. Se även riksdagsdebatterna i Protokoll FK 1944:10 resp. Protokoll AK 1944:10.

40. Kvinnors medellivslängd varierade under perioden 1921–1950 mellan 63 och 71 år, att jämföra med männens 61–68. Kvinnor uppgavs därtill ha högre invaliditetsfrekvens än män. Se SCB, ”Återstående medellivslängd för åren 1751–2019”, hämtad 1/9 2020 på <https://www.scb.se/hitta-statistik/statistik-efter-amne/befolkning/befolkningens-sammansattning/befolkningsstatistik/pong/tabell-och-diagram/helarsstatistik--riktet/aterstaende-medellivslangd-for-aren-17512019/>; Edebalk 2003, s. 135.

41. Se t.ex. Karlsson Sjögren 2013, s. 27–28, som belyser förändringen men inte resonerar kring förklaringar då det ligger utanför hennes studies syfte.

42. Edebalk 2003, s. 135, 141.

43. Karlsson Sjögren 2013, s. 28–29.

44. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:8, s. 18. Se även Protokoll FK 1921:5.

45. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1921:28, s. 4. Se även KU:s utlåtanden 1924:16; 1926:20; 1928:27; 1929:19; 1930:11.

46. Sune Holm, ”Det kommunala utskyldsstrecket som rösträttsvillkor”, *Förvaltningsrättslig tidskrift* (1942), nr 1, s. 14; Ylva Waldemarson & Kjell Östberg, ”Att styra en stad. Kommunalpolitiken 1850–2002”, i *Staden på vattnet. Del 2*, red. Lars Nilsson & Thomas Hall (Stockholm: Stockholmia, 2002), s. 107, 110; Ingemar Norrlid, ”Kommunen som bolag? En studie i liberal rösträttspolitik före första världskriget”, *Scandia*, vol. 36 (1970), nr 1, s. 50–51, 64. Se även SOU 1944:4. *Promemoria med förslag till lag med bestämmelser om allmänna behörighetsvillkor för vissa kommunala uppdrag m.m.*, s. 32.

47. Om kommunernas ökade kostnader, se Norrlid 1970, s. 92.

48. Edebalk 2003, s. 138–143.

49. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:25, s. 68.

50. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motionerna FK 1924:144–145; FK 1926:158–159; FK 1929:228; FK 1930:231.

51. SCB, *Kommunala valen åren 1922 och 1923*, s. 10; Mikael Stenkula, ”Swedish Taxation in a 150-Year Perspective”, *Nordic Tax Journal* (2014), nr 2, s. 16. Se även Berling Åselius 2005, s. 128–129.

52. Totalt förlorade närmare 94 000 personer (2,3 % av väljarkåren) sin rösträtt detta år. Se Bilaga A, s. 2, F4:5, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA.

53. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1921:6, s. 34–35.

54. Detta baserar jag på att inga artiklar om fattigvårdsstrecket förekommer i tidskrifterna från Centralförbundet för socialt arbete (CSA) respektive Svenska Fattigvårds- och Barnvårdsförbundet förrän 1938.

55. För resonemang i denna riktning, se *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1933:12, s. 1.

56. Se riksdagsdebatterna om strecken 1939–1943 samt pressrapporteringar om fattigvårdsstrecketsdebatterna 1939.

57. Hellichius 1938, s. 222–223, samt hans skrivelse till Stockholms Fattigvårdsnämnd 26/10 1938, E2:29, Fattigvårdsnämnden, Sekreterareexpeditionen, SSA.

58. Samtliga ärenden lämnades utan åtgärd. Se PM från Stockholms magistrat till KU 18/2 1939, F4:3, Konstitutionsutskottet 1859–1970, Tvåkammarriksdagens arkiv, RA. Jag har utan framgång eftersökt dessa ärenden i Stockholms magistrats arkiv.

59. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1939:69.

60. *Riksdagstrycket*, t.ex. Motion AK 1933:110, Protokoll AK 1944:10, s. 37–38.

61. Se t.ex. reservationerna i KU-utlåtande 1944:6 & 1945:17.

62. *Riksdagstrycket*, KU-utlåtande 1943:11, s. 2.

63. *Riksdagstrycket*, Motion AK 1943:154, s. 9.

64. *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1944:10, s. 29.

65. Citat från *Riksdagstrycket*, Protokoll AK 1939:18, s. 32. Se även Protokoll AK 1943:21, s. 20; Protokoll AK 1944:10, s. 21–37; Protokoll AK 1945:22, s. 20; Protokoll FK 1944:10, s. 36.

66. Voteringsprotokoll från FK och AK över följande KU-utlåtanden: 1943:11 (2/6), 1944:6 (15/3) & 1945:17 (23/5), Riksdagens arkiv och registratur, Tvåkammarriksdagen, Sveriges riksdag.

67. *Riksdagstrycket*, KU-memorial 1969:1.